

IV. A HATVANAS ÉVEK KÖZEPÉTŐL A HETVENES ÉVEK KÖZEPÉIG

Az utóbbi tíz-tizenöt év nyomasztó kisebbségi tapasztalataival összevetve a romániai magyarok emlékezetében idillé szelődül a Gheorghiu-Dej-korszak nemzetiségi politikája. Érdemtelenül. Egy kritikusabb vizsgálat világánál ugyanis már akkor is, de még a Ceaușescu-kurzus első szakaszában is ennél az emléknél sokkal ellentmondásosabb volt a közvetlenül tapasztalható látszat. Annál egyértelműbb viszont a mögötte meghúzódó, ügyesen álcázott, de következetesen érvényesülő lényeg.

A Moszkvától való fokozatos distancálódás, amely 1964 áprilisában (tehát még Gheorghiu-Dej vezénylete alatt) a „nemzeti” kommunizmus jegyében álló sajátosan román „konfrontáció” formájában teljesült ki,⁵⁸ egy hosszan (közel egy évtizedig) tartó látszat-világot produkált Romániában. Enyhült az, ami korábban már-már kibírhatatlannak tűnt, anélkül, hogy a lényeg megváltozott volna. És ez a kezdeti enyhülés a további javulás reményével kecsegtetett. És bár a kisebbségek tapasztalatai ellentmondásosabbak voltak, a javulás lehetőségében ők is bíztak.

A szovjet hadsereg egységeinek Romániából való kivonása (1958) után a bukaresti kormányzat számára halaszthatatlan fontosságúvá vált egy politikailag aktívizálható hazai társadalmi bázisnak, a hatalom és a nép

valamiféle konszenzusának (egy konszenzus illúziójának) a megteremtése. Ennek a törekvésnek a politikai manőverezés szintjén új lehetőséget kínált a pártfőnökség posztján bekövetkezett őrsváltás (1965). A hatvanas évek második felében Ceaușescu a tiszta lappal induló új ember szerepét alakíthatta, aki a korábbi hibák, sőt bűnök orvoslója lesz. Pozíciójának végleges megszilárdulásáig számtalan megnyilvánulásával táplálta azt a reményt, hogy ő lesz az elrontott dolgok jóra fordítója.

Az ügy érdekében a rendszer nagyon tudatosan lazított a gyepeln, s az abrakot is valamelyest bővebben mérte, hadd, kapcsolódjék össze az „új, önálló, nemzeti” politika a javuló közérzettel. Ceaușescu ezt a demagógiát csak megtetézte még eggyel: azt hirdette, hogy a javulást ő hozta, az ő személyes érdeme. És hogy a szukcesszív kontraszt hatását is saját érdekébe állítsa, még jól be is feketítette elődjét. (Volt mivel.) Románia lakossága úgy emlékszik a 60-as évekre, mint a javuló életfeltételek és általában a bizakodás időszakára. Az általános amnesztia a politikai foglyok számára (1964), a piac viszonylagos ellátottsága közszükségleti cikkekkel, jól körülhatárolt, de az 50-es évek szigora után mégis reveláló hatású tolerancia a gazdasági és társadalmi valamint a kulturális életben, néhány politikai és ideológiai tabu feloldása nyomán megpezsdült a szellemi élet is. Színesebbé, változatosabbá vált a sajtó, a könyvpiac, a színházak műsorrendje. Az írók óvatosan, de mertek már kényesebb témákhoz is nyúlni. Igaz, hogy mindez messze elmaradt attól a szellemi pezsgéstől, ami ezekben az években Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában volt tapasztalható, de a romániai közönség számára a maga tegnapija volt a mérce, és nem a szomszéd eredményei. Vagy ha mégis, hát vigasztalta magát az ország külpolitikai sikereivel. Valójában csak hosszabbra eresztették a pórázt, s az

emberekben ez a fokozatos enyhülés a növekvő biztonság benyomását keltette.

A politikailag aktivizálódó román – főként értelmi-ségi – csoportok szemében mindennek a garanciája és legfőbb vívmánya az állami szuverenitás szentségét hirdető „önálló” román út politikája volt. A nyugat (Párizs, Bonn, Washington stb.), kelet (Peking, Teherán stb.) és dél (Afrika, arab világ, Izrael) felé való nyitás, a Moszkvával való ujjathúzás, az orruk alá való borstörés csínyje (ami román szemmel nézve többnek tűnt egyszerű csínytevésnél, mert a nyugati sajtó is sokáig túlértékelte), a sorból való ismételt kitáncolás (és persze a tapsok, sőt anyagi előnyök is, amelyekkel ezt nyugaton honorálták), de főként az az *ígéret*, amit frusztrált közösségek ilyen gesztusokból mindig hajlamosak önvigasztalásként kiolvasni, – olyan várakozást ébresztett a román közvéleményben, amely fölött kár volna ironizálni, és hiba volna egyszerűen csak az antikommunizmus címkéjével elintézni. Legalább annyira nyomott a latban a románok sokkal régebbi keletű és most alaposan reaktivizált ruszofóbiája. Besszarábiát, Moldvának a Prut és Dnyeszter közötti nagyobbik felét még a múlt század elején csatolta el a terjeszkedő cári birodalom. Ez a tartomány 1918–1940, majd 1941–1944 között újból Romániához tartozott, azóta pedig a Bugig terjedő területtel kiegészítve Szovjet Moldávia néven a Szovjetunió tagállama, ahol az eredetileg két és fél-három millió román őslakost különálló moldován nemzetnek deklarálták, tagadva ezzel a román nemzethez való tartozásukat. A román kultúráról való leválasztásuk céljából rájuk oktrojálták nyelvük szláv elemekkel való feltöltését és a cirillbetűs írást. Emellett hitelesnek tűnő információk szerint immár negyven esztendeje folyik Besszarábia területének etno-demográfiai átalakítása, elszlávosítása, szláv elemek be- és román csoportok kitelepítése útján. Érthető, ha besszarábiai testvéreinek sorsa eleven, fáj-

dalmas sebe minden románnak, aki nemzete ügyét szívén viseli. (A szomorú csak az, hogy ugyanezen románok túlnyomó többsége lelkes híve, aktív résztvevője, vagy a legjobb esetben közömbös, de a lelke mélyén helyeslő szemlélője a romániai magyarok elnemzetlenítését egyre durvább eszközökkel erőltető román nacionalista politikának.)

*

A 60-as évek Romániájában a légkör nem mindenki számára egyformán enyhült, tehát a közérzete sem egyformán javult mindenkinek. Az enyhülésből – a hatalom intenciói szerint – legtöbbit a közvéleményt alakító rétegek profitáltak – értelmiségiek, felső- és középszintű gazdasági, társadalmi, kulturális vezető káderek. Az a kategória, amely egyrészt egyik legvédtelenebb célpontja volt a megelőző időszak gyanakvó ellenség-vadászó politikájának, s amely másrészt leginkább fogékony a jövő, akár valóságos, akár képzelt lehetőségei iránt. (És e téren a propaganda nem fogyott ki a sugalmazásokból, miközben a kurzus az értelmiséget, főként az elitjét körüludvarolta.) Enyhültek, javultak a parasztság létfeltételei is, s minthogy e változás a kollektivizálás terrorlégköre múltán jött, az egymásutániség kontraszthatása alatt még a valóságosnál is nagyobbak tűnt. Kevesebb jutott az enyhülésből a tulajdonképpeni munkásosztálynak, üzemek, bányák, munkatelepek kétkezi dolgozóinak. És még ennél is kevesebb a társadalom különböző, marginálisnak mondható csoportjainak. De annyi minden csoportnak, rétegnek jutott, hogy érzékelhesse: változott, könnyebbé vált az élet.

Nemzeti hovatartozás szerint kétségtelenül a román többség számára volt a leginkább felhőtlen, a legtöbb perspektívát ígérő az új szakasz. A román önérzetet dagasztó nemzeti-hazafias szólamok és ígéretek kevésbé lelkesítették a nemzeti kisebbségeket, ám az élet egzisztenciális oldala számukra is (a fenti kategorizálás szerint

inkább vagy kevésbé, de) könnyebbé vált. Attól kezdve pedig, hogy (a nyitás külpolitikája keretében) Románia számára Izrael, illetve az NSZK fontos partnerré vált, egyrészt szaporodtak a rezsim bizonyos bizalomkeltő gesztusai a zsidó és német közösségek felé, másrészt e közösségek tagjai számára megteremtődött a folyamatos kivándorlás alternatívája, és már maga a lehetőség pusztán tudata is javította az érintettek közérzetét, függetlenül attól, hogy kívántak-e élni ezzel a lehetőséggel vagy sem.

A magyar kisebbség 60-as évekbeli közérzetét azonban már nem lehet egyértelműen jellemezni. Az általános érvényű pozitív változások kedvezményeiből természetesen a magyaroknak is jutott – réteg- és osztályhovatartozásuk szerint eltérő arányban. A kultúra számára engedélyezett nagyobb mozgástérben pedig, ha nem is könnyen, lehetővé vált a magyar kulturális szükségletek egy részének a korábbinál jobb kielégítése, a szellemi élet színesebbé, színvonalasabbá válása, addig tiltott értékek felszínre kerülése. Bővült a magyar nyomtatott betű választéka. A megyésítés alkalmából (1968) több új megyei napi- és hetilap indult, 1970-ben létrejött a nemzetiségi könyvkiadás önálló intézménye, a Kriterion kiadó, ugyanakkor Bukarestben új országos magyar hetilap indult (A Hét). A bukaresti televízió heti kétszeri, összesen négyórás magyar adását százezrek kísérték rendszeresen figyelemmel, hasonlóképpen a kolozsvári és marosvásárhelyi rádióállomások napi magyarnyelvű programjait. A kolozsvári, temesvári, bukaresti és iasi-i főiskolák magyar diákjai színvonalas vitafórumokat hoztak létre, több városban magyar nyelvű szabadegyetemek előadás-sorozatai több százra rugó törzsközönsegeket szerveztek maguk köré. Országszerte terjedt a fiatalok indította táncház mozgalom. És még hosszan sorolhatnánk azon évek sikeres kezdeményezéseit bizonyítékaul annak a reális szükségletnek, amely létrehozta

őket, amint lehetőség nyílt erre. És ezeknek egyike sem volt a kormányzat ajándéka. Mindegyikért keményen meg kellett küzdeni a már akkor is gyanakvó, többnyire nacionalista kultúrbürokratákkal. Csakhogy abban az általános légkörben volt mód ezekért a szükségletekért kiállni, illetve a spontánul induló és terjedő mozgalmakat vagy kezdeményeket (diákfórumok, táncházak stb) precedensekre hivatkozva legalizálni.⁵⁹ Ám amit mindez meg a többi (anyagi életfeltételek javulása, a fukaron engedélyezett, de mégis csak lehetségessé vált külföldi utazások, – még ha csak a szocialista országokban is, – stb.) javított a magyarok közérzetén, azt alaposan lerontották a nacionalista elnyomás címszava alá sorolható baljós jelenségek. Mert ama „szépeplékű” 60-as években tovább folyt, sőt szaporodott is a diszkrimináló jellegű sérelmek sora.

Pars pro toto, a sokból itt csak három jellemző eltérő területről említünk bizonyító erejű, az általánost képviselő példákat:

1.) Az első legfeljebb csak néhány száz embert érint közvetlenül, az írókat, könyvek és egyéb publikációk szerzőit. A honorárium rendszerről, a szerzői honoráriumokról van szó, melyek kiszámításánál a példányszám kezdettől fogva és mindmáig minden egyéb (utilitárius, érték stb.) szempontnál nyomósabb, meghatározó tényező. Minthogy pedig Romániában a népesség arányszámának megfelelően a román könyv tízszer annyi olvasónak készül, mint a magyar, legalább tízszer annyi példányszámban is jelentetik meg, mint a magyar megfelelőjét. Ez pedig azzal jár, hogy a minden más szempontból (a teljesítmény szellemi értéke, a könyv terjedelme, a szerző presztízse stb.) román megfelelőjével azonos kategóriába sorolható magyar könyv szerzője jó ha feleannyi honoráriumot kap munkájáért, mint román kollegája, és e kalkulációról az ügyes számfejtő még azt is ki tudja mutatni, hogy kiszámításakor a szí-

gorú előírások fölött szemethunyva sokszorosán kedvezett a magyar szerző javára. Minthogy pedig a méltányosság a román nyelvű kiadványok kalkulációjában jut kifejezésre, világos, hogy a különbség nem abban ragadható meg, hogy a román szerző jár sokkal jobban, hanem fordítva, hogy a magyar járt sokkal rosszabbul. Ez és hasonló, az arányszámokból következő nemzeti-ségi méltánytalanságok a 60-as években nem hogy orvosoltattak volna, hanem a dolgok alakulásából következően megszorodtak. Például a megszorodott ösztöndíjak, utazások, kiküldetések stb. elosztásánál történt aránytalanságok, mellőzések stb.

2.) Miközben az RSZK propaganda-kirakata elkápráztatta a külföldit az előzőekben már említett magyar nemzetiségi vívmányokkal – a magyar tévé programoktól a táncházakig stb., a nyilvánosságtól távol, a szürke hétköznapi szintjén folyt a magyar szülők számára kilátástalan iszapbirkózás a tanügyi hatóságokkal a magyar iskolákért.

A magyar nyelvű főiskolai oktatás központi intézménye, a Bolyai Tudományegyetem beolvasztása után a magyar oktatás felszámolásának következő láncszeme az ún. líceumi oktatás, tehát a régi középiskola felső tagozata, az érettségi előtti három-négy osztály lett. Az általános érvényűt alább három különböző, konkrét egyedi esetben mutatjuk be:

a.) Székely kisváros líceuma (I–XII. osztály), négyszáz évre tekintő ősi iskola jogutóda. Felső (líceumi) tagozatán (IX–XII. osztály) négy párhuzamos, tehát összesen tizenhat osztályban (a, b, c, d) a város és egy félmegegyényi színmagyar vidék különböző általános iskoláinak (I–VIII. osztály) maturandus jelöltjei tanulnak – akkor még, a hatvanas években természetesen: anyanyelvükön –, hiszen itt még a román király uralma alatt is magyar oktatás folyt, lévén az iskola akkor – felekezeti. A bukaresti minisztérium sürgeti, s végül

utasításba adja, hogy az egyik osztálysort román tagozattá kell átalakítani. Román anyanyelvű tanuló azonban nincs, tehát meg kell győzni a magyar szülőket, hogy gyermekeik főiskolai érvényesülése is megkívánja, hogy román iskolában tanulja meg az állam nyelvét.⁶⁰

S amikor a szülőket a szép szó nem győzte meg, mert nem volt összhangban a tapasztalatukkal, akkor hatékonyabb módszerre tértek át: kiválogatták a legkiszolgáltatottabb hivatalnok és diplomás szülőket, és addig nyomrozták, zsarolták őket (végső érvként a hegyeken túli – ókirályságbeli – áthelyezéssel való fenyegetés mindig bevált), amíg fogcsikorgatva, megalázva, be nem adták a derekukat. A következő fordulón barátságos beszélgetésre hívták meg az egyszerűbb, munkás, iparos stb. szülőket, akik előtt most már a „meggyőzött” diplomások kellett hogy – iskolázottságuk, státuszuk tekintélyével – meggyőzzék a szülőtársaikat: jobb lesz, ha a román osztályba íratják gyermeküket. Az előző évi kudarc után ez az akció már karácsonytájt megkezdődött, és ősszel indult is a román tagozat első osztálya harmincas létszámmal, ebből három a szomszéd megyéből importált román gyerek volt. Ugyanannak az iskolának ugyanazon felső tagozatán tíz évvel később már megfordult az arány, a négy párhuzamos osztályból már csak egy volt magyar oktatási nyelvű. Az iskolák azóta bekövetkezett szakmák szerinti átszervezése nyomán – szakiskolák, technikumok, ipari líceumok, melyek mind megannyi szakminisztériumhoz tartoznak – a mai részhelyzet összevetése az akkori részhelyzettel például az adott iskolán vagy iskolaépületen belül – nem lehetséges.

b) Vegyes lakosságú erdélyi város, az 50-es években még 2/3-os magyar többséggel. Ekkor az általános iskolák (I–VIII. osztály) párhuzamos osztályainak aránya: öt magyar, három román oktatási nyelvű. A 60-as évek közepére részben az ipartelepítéssel együtt máshonnan

betelepültek (lévén, másrészt azért, hogy egy adminisztratív átszervezés alkalmából több szomszédos román falut a városhoz csatoltak (az ugyancsak szomszédos magyar falvakat nem csatolták a városhoz), a nemzetiségi számarány eltolódott, a város román többségűvé vált, bár a magyarok abszolút lélekszáma nem csökkent, sőt, a természetes szaporulat révén valamelyest nőtt.

A 60-as évek végén a megyei tanfelügyelőség utasítása szerint a beiskolázáshoz körzetesítették a várost: öt általános iskola, öt pontosan megvont körzet gyermekei számára. A beiratkozások eredménye: a magyar jelentkezők létszáma csak két körzetben volt elegendő (az alsó határ tí. osztályonként harminc tanuló) ahhoz, hogy magyar tagozatot nyissanak. A tanfelügyelőség instrukciói szerint pedig azokban az iskolákban, ahol a magyar tagozatra jelentkezők száma nem éri el az osztályonkénti minimális létszámot, automatikusan besorolandók az iskola román nyelvű osztályaiba. Ekkor két szomszédos körzet érdekelt szülői megbolydultak. Arra hivatkozva, hogy a két iskolában magyar tagozatra jelentkezők együttesen osztályonként az ötvenes létszámot is meghaladják, azt kérték, hogy a két körzet magyar iskolásai számára az egyik iskolában nyissanak magyar tagozatot. Kérésüket azzal az érveléssel is alátámasztották, hogy a két iskola bármelyike a másik körzet legtávolibb pontjáról is gyalog 20–30 perc alatt elérhető. Ilyen megterhelésnek az iskolások máshol is ki vannak téve, az ő városukban sem volt eddig másként. Kérésüket ridegen elutasították és elkezdtek nyomozni a kezdeményezőket, a „felbujtók” után. És találtak két tanárnőt, akik osztályfőnöki minőségükben tanácsokkal látták el a szülőket, sőt az egyik a kérvényük megfogalmazója volt. Nem fegyelmi eljárást indítottak ellenük. Az egyiket (fiatal hajadon) női becsületében rágalmazták meg (ha Romániában a hatóság vetemedik ilyesmire nincsen mód védekezni ellene), s a végén még örülhe-

tett, amikor áthelyezték a megye egy másik sarkában levő sáros faluba. A másikat (nyugdíj korhatár felé közeledő kiváló pedagógus és nagymama) szakmai téren érte sorozatos inzultus, mígcsak, megúnva ezt, áthelyezését nem kérte egy közeli község általános iskolájába, vállalva az ingázást – nyugdíjaztatásáig.

c.) A 60-as évek két fenti paradigma értékű esete a manipulációnak még azt a kisipari-manufakturális technikai szintjét képviseli, amelyek alkalmazása során a funkcionárius beleütközhet az áldozat valamiféle ellenállásába, és amely ellenállás megtörése, elhárítása gondtal és fáradsággal jár, a cél eléréséhez fenyegetéshez, erőszakhoz kell folyamodni.

Amikor a 70-es években átszervezték a középiskolák rendszerét, ezzel a manipuláció e durva és kezdetleges módszerét egy személytelen, hatékonyabb módszer váltotta fel a magyar nyelvű oktatás felszámolásában. A középfokú oktatás e reformjának a lényege, hogy az általános műveltségre orientált, inkább elméleti jellegű középiskolákat és líceumokat szakosították, különböző szakprofilú ipari líceumokat és technikumokat hoztak létre, úgymond a népgazdaság szükségletei szerinti számban és elosztásban. A tanuló mostantól a középiskolába beiratkozva egyúttal szakmát választ és tanul. Ami viszont ezen iskolák oktatási nyelvét illeti: vegyes lakosságú, illetve nemzetiségi vidéken ezekben az iskolákban a román tagozatok mellett terveznek magyar, illetve német tagozatokat is. Mégpedig az egy király, egy cigány elve alapján, vagyis terveznek például magyar tagozatokat (osztályokat) az építészeti, sütőipari, bőripari, állattenyésztői stb. szakiskolákban, viszont az elektronikai, számítástechnikai, egészségügyi, távközlési stb. ipari líceumokban vagy technikumokban (vagyis az ún. fehér-galléros szakmát biztosítóban) csak román oktatási nyelvű osztályokat nyitnak.

A 70-es években tehát (mert, mint látni fogjuk, egy

évtizeddel később már ezen is túlhaladt az idő) a lehetőség ennyiből állt: Ragaszkodsz a magyar iskolához? Választhatasz a kőműves, pék, suszter vagy állatgondozó szakmák között. Ha ezeknél rangosabb pályát akarsz választani, akkor egyben a román iskolát kell választanod. Tudvalevő, hogy a RSZK alkotmánya biztosítja polgárainak, köztük a milliós nagyságrendű magyar kisebbségnek is anyanyelvén való iskolázásának jogát. A szakiskolák és líceumok ilyenszerű profilja viszont olyan korlátok közé szorítja e jog érvényesítésének lehetőségét, hogy a kisebbségi román állampolgárnak vagy kényszerű módon le kell mondania alkotmány-biztosította joga érvényesítéséről –, vagy tudomásul kell vennie és el kell fogadnia az adott korlátokat, azzal a felismeréssel, hogy ezek a kormányzatnak a kisebbségek kasztosítására irányuló törekvését szolgálják.

3.) Az erdélyi városokban a 60-as évek közepe tájától jelentkeztek már annak az irányított migrációnak a következményei, amelyek főszekőze az ipari telepítés volt.

Mind a gazdasági ésszerűség, mind az elemi szociális – szocialista – szempont is az iparosítási program létesítményeinek olyan telepítését diktálta volna, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása nyomán feleslegessé váló munkaerő lehetőleg saját körzetében, de legalábbis eredeti lakóhelyétől ne túl távol találjon munkaalkalmat. Ettől csak olyan rentabilitás-szempontú gazdaságföldrajzi megfontolások (nyersanyaglelőhely stb.) indokolhatják az eltérést, amelyek gazdasági szempontból országos fontosságúak.

Ilyen szempont érvényesülését nehéz felismerni a romániai ipartelepítésben, sokkal inkább a gazdaságossági elvtől merőben idegen koncepciót, a kisebbségek lakta körzetek és városok kolonizáció útján való elrománosításának tervét.

Ez ipartelepítést a következő recept szerint állították

e cél szolgálatába: az egyébként is túlnépesült Órománia területén zömével magasfokon automatizált, tehát kevés munkást foglalkoztató ipart telepítettek, mely a mezőgazdaságban feleslegessé vált munkaerőnek csak egy részét kötötte le. A fölösleget a hegyeken túlra, Erdély felé irányították, ahol viszont az iparosítási program keretében zömével nagy munkaigényű üzemek épültek, foglalkoztatottságot biztosítva az ókirályságbeli munkaerő feleslegnek.

Néhány, az elrománosítás szempontjából kiemelt fontosságú nagyobb várost (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely stb.), túlnépesedésükre hivatkozva már korábban „zárt város”-nak nyilvánították, ahová csak nemzetgazdasági érdekekkel megindokolt külön engedéllyel lehetett betelepülni. Ez a rendszer kezdetől a nacionalista telepítés politikát szolgálta: 9 : 1 arányú nemzetiségi zártszámot alkalmazott (vagyis a hivatalos statisztika szerinti országos arányt ott, ahol kiterjedt körzetekben a kisebbség volt a többség). Ebből kerekedtek olyan abszurdítások, hogy az időközben felépült – mára abszolút ráfizetésesnek bizonyult mamutüzemek számára már Moldvából toborozták a munkaerőt (azonnali letelepedést, kulcsrakész lakást, újabban letelepedési készpénz-„indemnizációt” biztosítva, miközben 1.) a város törzslakói közül sokan társbérletben összezsúfolva még mindig hiába várták az új lakás kiutalását). 2.) üzemek és vállalatok törzsgárdájához tartozó dolgozók ezrei ingáztak naponta 20–40 km-ről a betelepülési engedély reménye nélkül, mivel nem voltak az államalkotó nemzet tagjai. És ezek még a szerencsésebbek voltak. Mert magyar dolgozók további tízezreinek, akik e zárt városok hinterlandját képező körzetek mezőgazdaságából szorultak ki, és akiknek – ha nem sújtja őket a „zárt szám”-rendszer diszkriminációja (amely egyébként legalább annyira kerékkötője a gazdaságosságnak, mint a demokráciának) – éppen a közeli város fejlődő

ipara kellett volna hogy munkát adjon, ebben a helyzetben már csak lakóhelyüktől többszáz kilométerre létesült építőtelepeken jutott munka, ahonnan jó, ha havonta egyszer-kétszer hazautazhattak, hogy összesen 2–3 napot családjuk körében tölthessenek. Aki ezek közül belefáradt ebbe a táv-ingázásba, széjjelnézett a távoli idegen vidéken, s ha talált tartós megtelepedést ígérő, lakást is biztosító kínálózó lehetőséget, megragadta (ilyesmi többnyire az ókirályság területén adódott), maga után vitte a családját, és ezzel a lépésével elszakadtak a gyökerek. Unokája már biztos, hogy alig fog érteni nagyszülei anyanyelvén. Így működik a román „melting pot”-mechanizmus.

A románosítási kampány legelső, kiemelt objektuma Kolozsvár város volt. Ott az eredmény lehengerlőnek mondható: harminc-harmincöt évvel ezelőtt három kolozsvári polgár közül kettő magyar volt (az összlakosság 2/3-a), ma viszont öt kolozsvári illetőséggel bíró lakos közül csak egy (az összlakosság 1/5-e), miközben a magyarok (magyar anyanyelvűek) lélekszáma nem változott, akkor is, most is 60–65 ezer, „csupán” annyi a változás, hogy a 30–35 évvel ezelőtti 100 ezer lakosú város ma már 300 ezer embernek otthona.

*

Azokban az erdélyi városokban, amelyek a második bécsi döntés után újra magyar fennhatóság alá kerültek, 22 év erőszakos románosítási erőfeszítéseinek szinte minden eredménye mulékony kulisszának bizonyult. A kivonuló hadsereggel együtt menekült az odahelyezett tisztviselői kar, instruktorok, ókirályságbeli konjunktúralovagok, és maradtak az organikusan városivá asszimilálódott románok, és természetesen falun a román parasztság, illetve most már ezek közül is menekültek azok, akik korábbi magyarüldöző kilengéseikért retorziótól tarthattak. Tartós emlékként csupán a minden város főterén felépített *neobizánci stílusú* görög-

keleti katedrális maradt meg („épült a város polgárságának önkéntes adakozásból”, értsed: magyar, német, zsidó kereskedőkre, iparosokra, vállalkozókra kivetett sarcból), amit a román hívők se megtölteni, se megszeretni nem tudtak, nem pótolta régi templomuk meghittségét. A román nacionalizmus tanult a leckéből. De nem azt, amit egy értelmes nacionalizmus megtanulhatott volna, hogy ti. egy város elrománosítása csak olyan mértékű lehet, amilyen román lakóinak városiasodása, városivá asszimilálódása. A minőséggel nem törődve a mennyiségre helyezték a hangsúlyt, programjuk gerince az erőltetett betelepítés volt.⁶¹

Amiről itt szó van, az egyszerre 1.) kisebbségi sérelem és 2.) a legáltalánosabb értelemben vett közösségi érdek (tehát államérek, nemzeti érdek) veszélyeztetése.

1.) Kisebbségi sérelem. Hiszen a hatalomnak ez a manővere egy nemzetkisebbségi csoport ősi településhelyén betöltött történelmi-társadalmi szerepének visszaszorítására, a csoport megbontására, széttagolására, végső soron elnyelésére irányul, és ezzel szemben a veszélyeztetett csoport védtelenül ki van szolgáltatva. Mint-hogy e megállapítás egy általános érvényű jelenségről szól, szükségszerűen az általánosság szintjén kell megfogalmazni. Csakhogy az általánosításnak itt eufémizáló hatása van. Amikor megszámlálhatlan konkrét eset, tény, megnyilvánulás közös jegyét foglalja össze, óhatatlanul le kell mondjon megszámlálhatatlan szenvedés, emberi tragédia megjelenítéséről, az elvont általánosság tömeges, konkrét tartalmáról.

Pars pro toto: a Hóstát és a hóstátiak felszámolása. A Hóstát Kolozsvár peremkerülete, a város zöldeeskertje, ételmezési infrastruktúrájának lényeges, nélkülözhetetlen Összetevője. Volt. A hóstátiak jómódú, polgárosult, kálvinista magyar földművesek. Voltak. Életformájuk szerint parasztok, de évszázados városi polgár voltakra büszkén inkább földészeknek mondták magukat. Nem-

zedékeken át, kitartó szorgalommal és nagy hozzáértéssel foglalkoztak zöldség- és főzelékfélék belterjes (bolgár-típusú) termelésével, gyümölcsstermeléssel, baromfitenyésztéssel. Kollektivizálni azért nem lehetett őket, mert kertparcelláik el sem érték azt a terjedelmet, amit a szövetkezeti statutum háztáji magánhasználatra meghagy a kollektivizált parasztnak. De ezeknek a tenyérnyi kerteknek évszázadok óta gondosan, szakszerűen művelt, trágyázott televény földje volt, s gazdáik hozzáértő, belterjes műveléssel hihetetlenül sok, gazdag termést takarítottak be róla. A hóstáti nép másrészt jellegzetes polgár-parashti népviseletével, s a város életébe beilleszkedő hagyományaik ápolásával sajátos folklorisztikus színfoltja is volt a városnak. Mégpedig feltűnő módon magyar színfolt. Sorsukat mindennél inkább ez pecsételte meg. Mert e 70-es években, amikor a város rekonstrukciója címen kültelki kisemberek kisajátított és lebontott portái helyén ipari méretekben építették az új honfoglalók számára a bércaszárnya jellegű panelakótelepeket, a Hóstát is erre a sorsra jutott. Előbb csak a tervező asztalon. Mert a hóstátiak sokáig próbálták megvédeni egzisztenciájukat, igazukat. Egy ideig úgy tűnt, hogy ügyüknek kedvez a szerencse. Ceaușescu egy beszédében hevesen ostromozta azt, hogy az új építkezések túl sok termőföldet ragadnak el a mezőgazdaságtól. S itt éppenséggel erről volt szó. A hóstáti földektől alig egy kilométernyire legelőnek se való, köves, sivár földek terültek el. Még kisajátítani, lebontani való se volt rajtuk. Építkezzenek ott. Minden e mellett szólt. Elutasították. Ekkor a hóstátiak azt kérték, hogy egy darabban kiadott földdel kárpótolják őket, majd felépítik a fertályukat ott. Nem egyeztek bele. Tömbházakba akarták szétosztani, funkciójukban akarták megszüntetni őket. Pedig a kolozsvári piac akkor már a hóstátiak termésével együtt sem tudta kielégíteni a megszaporodott keresletet. Hóstát felszámolása a xenofób román nacionalistákon

kívül senkinek sem volt érdeke. Objektíve még nekik sem.

Ám Hóstáton sem az elnök-főtitkár Bukarestben elhangzott „értékes útmutatása”, sem a gazdasági ésszerűség nem segített. Valahol, valakik mindezek ellenére másként határoztak. Amikor már minden remény elveszett s a buldózerek megjelenésének napját is kitűzték, több öregebb hóstáti földész kétségbeesésében felkötötte magát, ki az istállóban, ki a padláson.⁶² A többség felszívódott a város kínálta munkahelyeken, vagy odébbállt. Vagy egy tucatnyi hóstáti asszony ma is árulja portékáját a kolozsvári piacon. Hogy hol termelik meg, azt csak ők tudják.^{62a}

2) Általános közösségi (tehát állami, nemzeti) érdek veszélyeztetője. Amint azt a kolozsvári Hóstát nacionalista indítékú, minden más meggondolást semmibe vevő felszámolása is beszédesen példázza. Az erdélyi városok elrománosításának ez a pusztán mennyiségi szempontú terve azonban ennél általánosabb érvényű, súlyosabb következményeket is vont maga után. Egy város ugyanis nem házak, utcák, emberek tetszés szerint szaporítható halmaza, hanem központja a vonzkörébe vont vidéknek. Központ és vidéke pedig egymással kölcsönös – anyagi és szellemi – cserefolyamatban fejlődő, tagolt egység. Ezen az egységen belül a város, a központ történelmi-társadalmi funkciója, önmagának és a hatósugarába vont környéknek a civilizálása és kulturalizálása. Városvoltának ez a sine qua non-ja. A város azonban nem tudná betölteni ezt a funkciót, ha maga is nem tagolt, differenciált egység. Mindezek következtében egy város növekedése csak akkor tekinthető organikusnak, egészségesnek, ha nem veszélyezteti belső tagoltságának és vidékével való szimbiotikus egységének dinamikus egyensúlyát, mely az említett civilizatorikus és kulturalizáló funkció betöltésének feltétele.

Ilyen egyensúlyt bomlasztott fel Erdély (zárt)váro-

saiban a *zabolátlan* betelepítések útján való erőltetett románosítás. Túllépve azt a kritikus pontot, ameddig egy város képes még abszorbeálni, polgárosult városalakóvá asszimilálni a betelepülteket, az újabb és újabb inváziós hullámok nyomása alatt megbomlott a város homeosztát egyensúlya, és elkezdődött a települési-közösségi struktúra leépülése. A továbbiakban a város mint központ kezd úgy funkcionálni, hogy már nem a polgárosodást közvetíti a peremvidék felé, hanem a destrukciót, a züllést. Ennek a züllésnek a tünetei már turista szemmel is észlelhetők.

Kétségtelen, hogy sok kijelölt objektum esetében a számszerű román többséget immár elérték azzal, hogy a városokra roham tempóban rátelepítettek egy mindenfelől – a máshol talált feleslegből, tehát nyilván a silányabbjából – összesepert amorf *populációt*. A jövevények egyedei, kis csoportjai érkezésükkor nyilván egymás számára is idegenek voltak a számukra idegen világban. Ahonnan jöttek, ott kis közösségük (család, rokonság, falu, fertály, iskola, templom stb.) sokféle viszonylatrendszerre vigyázó szeme tartotta kordában őket, szabott meg viselkedési normákat, sugallt esetleg valamely értékrendet. Az új környezetben azonban mindaz, amit magukkal hoztak, relativizálódott. Az új környezetbe ki könnyebben, ki nehezebben – beleszokott. Sokan közülük munkakerülő, kétes egzisztenciává váltak. A többit fegyelmezi a munkahely a maga kijátszható fegyelmeivel, munkaidő (és sorbanállás) után pedig kínálja magát a mozi, a „diszkó”, a kocsmák, ahol indulataikat a huliganizmust súroló zajos szurkolásokban vezethetik le, illetve a „hazafias” tömegshowk, melyeknek rendezői ugyanezeket az indulatokat már politikai mederbe terelgetik. A betelepülők legkiszolgáltatottabbjai a banda-szellem jegyében találtak egymásra. Ez a lumpen-réteg az utcákat, tereket s a közbiztonságot veszélyezteti. A város őshonos lakói

pedig – *nemzetiségre való tekintet nélkül* – visszahúzódnak csigaházaikba, és nosztalgiával emlékeznek emberi mértékre szabott otthonos, valahai városukra, melyet visszahozhatatlanul eloroztak tőlük.

Mert – ismételjük – nem egészen egy emberöltő alatt sok erdélyi város életét, külső képét valóban sikerült alaposan megváltoztatni. De ami a régít felváltotta, abban nincs köszönet. A változás: értékek romlása, jobb sorsra érdemes embertömegek kallódása – általános züllés. Mármost a társadalom, a közösség, a hagyományos emberi értékrend szempontjából. A hatalom számára viszont például egy ilyen lumpenréteg létezése, éppen ezekben a ma is jelentős számú magyarság lakta városokban el nem hanyagolható tartalék, könnyen manipulálható tömegbázis lehet. Ez a fajta emberanyag, éppen mert csak az indulatok szintjén képes reagálni, mindig is bármilyen demagógia könnyű áldozata volt. A magyarság ellenes nacionalista uszítás mai crescendójára figyelve a gondolkodó ember nem térhet ki annak a lehetőségnek a felismerése elől, ami abban rejlik, hogy napjaink focihuligánjai alkatilag mennyire alkalmasak arra, hogy a holnap pogrom-legényei legyenek, amikor majd a hatalom szükségesnek látja a robbanással fenyegető társadalmi feszültségek levezetésének ehhez a bevált, klasszikusan kelet-európai eszközéhez folyamodni.

Romániában a 60-as évek viszonylagos enyhülése 1968-ban tetőzött, és 1971 nyarán szakadt meg, amikor a Ceaușescu-házaspár kínai látogatásáról hazatérve s az ott tapasztaltakon fellelkesedve, a kultúra alkotóinak és funkcionáriusainak egy kongresszusnak kinevezett tömeggyűlésén a párt főtitkára új kultúrpolitikát hirdetett meg. Az új kurzust a bukaresti politikai folklór „román mini-kulturális forradalomnak” nevezte, mert szektás türelmetlenség és az eredetnél is korlátoltabb neo-proletkult jellemezte (megtetézve az akkor már el-

maradhatatlan hazafiaskodó demagógiával), és az egész szellemi életet egy tollvonással újra a pártapparátus szigorú kontrollja alá rendelte.

Az új kurzus korántsem korlátozódott a szellemi életre, ahol persze a 60-as évek zsenjei nagyon rövid idő alatt elhervadtak. A cél a zavartalan személyi diktatúra feltételeinek a megteremtése volt. A következő időszakban szorítja ki Ceaușescu a vezetés és irányítás minden pozíciójából a régi gárda maradványait, akik legalább politikai tapasztalattal, rutinnal és a párt- és államapparátusban bizonyos tekintéllyel bírtak. Leváltja azt a szakértő gárdát is, melynek viszonylagos kompetenciája elődje számára a döntések meghozatalában nélkülözhetetlennek bizonyult. Mindezek helyett a párt- és államapparátusban vezető és szakértői posztokra családtagjait, s általában a szolgálalkú, szürke középszert promoválja, olyanokat, akik csak hajlongani és parancsot végrehajtani tudnak.

Ezekben az években ölt egyre abszurdabb méreteket és formákat a személyi kultusznak az a karikatúrája, amely egy félművelt, paranoiás egyén hiúságához alkalmazkodik. E személyi kultusz szolgálatában burjánzának el a felelőtlen dilettantizmus semmire sem jó fáraó-stílusú építkezései, a funkciótlan, eleve ráfizetéses ipari létesítmények, amelyeknek soha meg nem térülő költségei egy évtized leforgása alatt kiúttalan csődbe taszították az országot. A csőd állandósult, a lakosság nyomora évről-évre nő, a Ceaușescu-rezsim mégis szilárdan kezében tartja a hatalom gyeplőjét. (Amióta van modern román állam – 1859 – itt hatalmon levő kormányzatot csak palotaforradalmak buktattak meg, rendszerint külső erők nyomása alatt – alulról jövő ellenállás soha.)

A közrendű román ember ma mindenekelőtt sorban áll, ügyeskedik, és ha elkerülhetetlen: tapsol – a túlélés reményében. A kiábrándulás általános. Legtöbbjük a letargia és a csodavárás között hanyódik. Nemcsak a

lumpen-elemek, a nacionalista fertőzés következtében jelentős tömegek is megegethetők a xenofóbia olyan-szerű jól kikevert maszlagával, mely az ország állapotá-ért, a nép nyomorúságáért a magyarokra, az oroszokra hárítja a felelősséget. De olyanok is sokan vannak, akik cselekvésre való bátorságuk hiányát próbálják legalább saját maguk előtt különféle magyarázatokkal igazolni.

Mindez a magyarokra is érvényes kettő kivételével:
1. a nacionalista bűnbak motívum nem nekik szól, hanem ellenük, ennél fogva ellentétes előjelű a reagálá-suk is rá: nem elhiszik, hanem elutasítják; 2. illúzióik a 60-as években sem voltak, minthogy akkor is folyamato-san az ellenük irányuló nacionalista politika szenvedő alanyai voltak. Nem egy megelőző bizakodás kontraszt-jaként zuhantak most bele a kiábrándulásba, kiábrán-dulásuk már fásultabb, mert korábbi keletű volt, 1971 nyarától különben ez a kisebbség-nyomorítás is nyíl-tabb, durvább formákat öltött. Felgyorsult az iskolák elsorvasztásának folyamata, szaporodtak a nyilvános, sértő gesztusok, a román nacionalisták agresszív meg-nyilvánulásai. Minden arról tanúskodott, hogy ezen a téren nem véletlen hibák történnek, hanem program va-lósul meg. Ez vezetett el 1977-hez és tovább, a romá-niai magyar kisebbség helyzetének a nyugati és magyar-országi közvélemény előtt való feltárásához (a Jelentés-től, a Király- és Takács-dokumentumoktól az Ellenpon-tokig). A balkáni típusú román államnacionalizmus a demokratikus világközvélemény felháborodását váltotta ki, a világsajtó tartós botránykövévé vált.